

RAQAMLI MADANIYAT VA YOSHLARNING BO'SH VAQTINI SAMARALI TASHKIL ETISH JARAYONLARI

Yusuf M. Ergashev

Guliston davlat universiteti, o'qituvchisi.

mail: ergashevyusuf572@gmail.com

<https://doi.org/10.5281/zenodo.19638783>

Annotatsiya: Maqolada raqamli madaniyatning yoshlar bo'sh vaqtiga ta'siri, onlayn va oflayn faoliyatlar nisbatining o'zgarishi, kontent iste'moli, o'zini rivojlantirish va ijtimoiylashuv jarayonlari tahlil qilinadi. Shuningdek, bo'sh vaqtni samarali tashkil etishda media savodxonlik, ota-ona va ta'lim muassasalari hamkorligi hamda raqamli platformalardan maqsadli foydalanishning amaliy yo'llari yoritiladi.

Kalit so'zlar:

raqamli madaniyat, yoshlar, bo'sh vaqt, media savodxonlik, internet, ijtimoiy tarmoqlar, raqamli kompetensiya, ta'lim, o'zini rivojlantirish, madaniy xavfsizlik.

Аннотация.

В статье анализируется влияние цифровой культуры на организацию свободного времени молодежи, соотношение онлайн- и офлайн-активностей, а также условия продуктивного использования цифровых платформ для саморазвития, общения и образования.

Abstract.

The article examines how digital culture shapes young people's leisure patterns, the balance between online and offline activities, and the conditions needed for productive use of digital platforms in learning, communication, and self-development.

Kirish

Raqamli texnologiyalar kundalik hayotning deyarli barcha qatlamlariga singib borar ekan, yoshlarning bo'sh vaqtni o'tkazish usullari ham tubdan o'zgarimoqda. Smartfonlar, ijtimoiy tarmoqlar, videoplatformalar, onlayn ta'lim resurslari va o'yin muhitlari nafaqat axborot almashuvini tezlashtirdi, balki dam olish, muloqot, ijod va o'zini namoyon etish shakllarini ham yangiladi [1; 4]. Shu sababli bo'sh vaqtni samarali tashkil etish masalasi endi faqat an'anaviy tarbiya yoki madaniy hordiq bilan emas, balki raqamli madaniyatning mazmuni va undan foydalanish sifati bilan ham chambarchas bog'lanmoqda.

Bugungi sharoitda raqamli madaniyatni faqat texnik vositalardan foydalanish ko'nikmasi sifatida tushunish yetarli emas. U axborotni tanlash, tahlil qilish, etik me'yorlarga rioya etish, vaqtni boshqarish, kiberxavfsizlikka amal qilish, raqamli makonda ijobiy iz qoldirish va foydali faoliyatni ustuvor qo'yish kabi kompetensiyalarni ham qamrab oladi [2; 3]. Demak, yoshlarning bo'sh vaqtini samarali tashkil etish uchun ularning raqamli muhitdagi xulq-atvori, motivlari va odatlariga kompleks yondashuv zarur.

Maqolaning maqsadi — raqamli madaniyatning yoshlar bo'sh vaqtiga ta'sirini tahlil qilish, mavjud xavf va imkoniyatlarni aniqlash hamda ta'lim, oila va mahalla hamkorligida samarali tashkiliy mexanizmlarni taklif etishdan iborat. Tadqiqot davomida tahliliy-solishtirma yondashuv, normativ-huquqiy hujjatlar sharhi va ilmiy adabiyotlarni umumlashtirish usullaridan foydalanildi.

Materiallar va usullar

Tadqiqotning empirik va nazariy asosini O'zbekiston Respublikasining yoshlar siyosati, raqamli rivojlanish, ta'lim va media savodxonlik sohalariga oid normativ-huquqiy hujjatlari, UNESCO, UNICEF, Jahon banki va OECD materiallari tashkil etdi [1; 5; 7; 9]. Mazkur manbalar yoshlar uchun raqamli muhitning imkoniyatlari va xatarlarini baholashda xalqaro hamda milliy yondashuvlarni qiyoslash imkonini beradi.

Tadqiqotda kontent-tahlil, qiyosiy tahlil, interpretativ sharh va tizimli yondashuv usullari qo'llandi. Avvalo, raqamli madaniyatga doir nazariy qarashlar umumlashtirildi. Keyin yoshlar bo'sh vaqtini tashkil etishda raqamli platformalarning funksional imkoniyatlari, xulqiy oqibatlari va tarbiyaviy salohiyati tahlil qilindi. So'ngra ushbu natijalar asosida amaliy tavsiyalar ishlab chiqildi.

Natijalar

Tahlillar shuni ko'rsatadiki, raqamli madaniyat yoshlarning bo'sh vaqtini tashkil etishda ikki yo'nalishda namoyon bo'lmoqda. Birinchidan, u bilim olish, kasbiy rivojlanish, xorijiy tillarni o'rganish, ijodiy mahsulot yaratish va masofaviy muloqot kabi imkoniyatlarni kengaytirmoqda. O'zbekistonda yoshlar uchun raqamli ko'nikmalarni rivojlantirishga qaratilgan davlat siyosati, jumladan, raqamli iqtisodiyot va yoshlar siyosatiga oid dasturlar bu yo'nalishni qo'llab-quvvatlamoda [5; 6]. Xususan, yoshlarni zamonaviy texnologiyalar bilan ishlashga o'rgatish, ularning ta'lim va bandlik imkoniyatlarini kengaytirish ustuvor vazifalardan biri sifatida belgilanadi [5; 10].

Ikkinchidan, nazoratsiz va maqsadsiz raqamli iste'mol bo'sh vaqtning samarasiz sarflanishiga, diqqatning parokandalashuviga, uyqu va kun tartibi buzilishiga, oflayn ijtimoiy faollikning kamayishiga olib kelishi mumkin [2; 8]. Ayniqsa, qisqa video formati, algoritmik tavsiya tizimlari va cheksiz kontent oqimi yoshlarning vaqt hisini susaytirib, passiv iste'mol odatini kuchaytiradi. Bunday vaziyatda raqamli madaniyatning me'yoriy komponenti — ya'ni vaqtni boshqarish, tanqidiy fikrlash va selektiv iste'mol ko'nikmasi — hal qiluvchi omilga aylanadi [1; 3].

UNESCO media and information literacy yondashuvi raqamli makonda foydali ishtirok etish uchun axborotni topish, tekshirish, baholash va mas'uliyatli yaratish ko'nikmalari zarurligini ta'kidlaydi [1; 2]. Bu yondashuv yoshlarning bo'sh vaqtini samarali tashkil etish masalasida ayniqsa muhim, chunki bo'sh vaqt ko'pincha nazoratsiz iste'mol zonasiga aylanadi. Agar yosh kishi raqamli platformani faqat ko'ngilochar tasma sifatida emas, balki o'quv kurslari, madaniy loyihalar, ko'nikma rivojlantirish, volontyorlik va jamoaviy tashabbuslar maydoni sifatida qabul qilsa, bo'sh vaqtning sifati sezilarli o'zgaradi.

UNICEF va Jahon banki hujjatlarida ham O'zbekistonda yoshlarning raqamli ko'nikmalarini oshirish, chekka hududlarda internet va ta'lim resurslariga kirishni kengaytirish, yoshlarning bandligi va ijtimoiy faolligini kuchaytirish zarurligi qayd etiladi [7; 9]. Bu esa bo'sh vaqtni samarali tashkil etish masalasini faqat oilaviy nazorat bilan emas, balki infratuzilma, raqamli tenglik va sifatli kontentga kirish bilan bog'liq ijtimoiy vazifa sifatida ko'rish lozimligini anglatadi.

Natijalar shuni ham ko'rsatadiki, samarali model uchta tayanchga ega: birinchisi, shaxsiy raqamli intizom; ikkinchisi, oilaviy va pedagogik yo'naltirish; uchinchisi, foydali va jozibador milliy raqamli kontentni ko'paytirish. Raqamli intizom ekran vaqtini rejalash, maqsadli foydalanish va keraksiz axborotni filtrlashni anglatadi. Oilaviy va pedagogik yo'naltirish esa yoshning mustaqilligini cheklamasdan, unga ongli tanlov qilish ko'nikmasini shakllantirishni

nazarda tutadi. Milliy kontent masalasi esa o'z navbatida yoshlarni ona tili, milliy qadriyatlar va zamonaviy kompetensiyalarni uyg'unlashtirgan resurslar bilan ta'minlashni talab qiladi [4; 11].

Muhokama

Raqamli madaniyat va bo'sh vaqt o'rtasidagi bog'liqlikni bir tomonlama — faqat xavf yoki faqat imkoniyat sifatida baholash to'g'ri emas. Masalan, ijtimoiy tarmoqlar yoshlar uchun o'zaro aloqa, o'qish, kasbiy tarmoq yaratish va tashabbuslarni targ'ib etish imkonini beradi. Shu bilan birga, ayni platformalar taqlidchanlik, yuzaki idrok, kiberbulling, shaxsiy ma'lumotlar xavfi va vaqtning behuda sarflanishi kabi oqibatlarini ham yuzaga keltirishi mumkin [2; 8; 12]. Shu bois raqamli madaniyatning sifati, avvalo, undan foydalanishning maqsadliligi va boshqaruv mexanizmlariga bog'liq.

Yoshlarning bo'sh vaqtini samarali tashkil etish bo'yicha amaliy mexanizmlar bir nechta yo'nalishni qamrab olishi kerak. Birinchidan, ta'lim muassasalarida raqamli gigiyena, media savodxonlik va vaqt menejmenti bo'yicha qisqa modullar joriy etilishi zarur. Ikkinchidan, ot-onalar uchun maslahat materiallari, seminarlar va raqamli tarbiya bo'yicha sodda qo'llanmalar ishlab chiqilishi lozim. Uchinchidan, kutubxona, yoshlar markazi, maktab va oliy ta'lim muassasalari bazasida raqamli ijod, podkast, videomontaj, grafik dizayn, dasturlash va onlayn ta'limga yo'naltirilgan klublarni kengaytirish maqsadga muvofiq. Bu bo'sh vaqtni "iste'mol" dan "yaratish"ga o'tkazadi.

Shuningdek, mahalliy sharoitda yoshlar uchun foydali kontent ekotizimini yaratish muhim. O'zbek tilidagi sifatli ma'rifiy videolar, virtual muzeylar, elektron kutubxonalar, kasbga yo'naltiruvchi platformalar va ko'ngilli loyihalar bo'sh vaqtning mazmunini boyitadi. Raqamli madaniyat aynan ana shunday kontent muhitida ijobiy ijtimoiylashuv omiliga aylanadi.

Raqamli madaniyatning bo'sh vaqtni tashkil etishdagi samaradorligi yoshlarning individual xususiyatlariga ham bog'liq. Faol, maqsadga yo'naltirilgan va mustaqil o'quv strategiyasiga ega yoshlar internetdan ko'proq kurslar, ochiq ma'ruzalar, elektron kutubxonalar va kasbiy hamjamiyatlar uchun foydalanadi. Biroq rejasiz foydalanish ustun bo'lgan hollarda o'yin, skrolling va takroriy ko'ngilochar kontent asosiy vaqt yutuvchisiga aylanadi. Bu esa bo'sh vaqtning mazmunini chuqurlashtirish o'rniga uni fragmentlashtiradi va qisqa taassurotlar ketma-ketligiga aylantiradi [3; 8].

Yoshlar orasida bo'sh vaqtni samarali tashkil etishning muhim ko'rsatkichlaridan biri raqamli faoliyatdan real natija olinishi bilan o'lchanadi. Masalan, onlayn kurs yakunlash, portfolio shakllantirish, dizayn yoki dasturlash mahsuloti yaratish, grant va tanlovlarda ishtirok etish, kasbga oid hamjamiyatlarga qo'shilish kabi natijalar bo'sh vaqtning rivojlantiruvchi funksiyasini kuchaytiradi. Aksincha, faqat hissiy tezkor qoniqishga qaratilgan kontent iste'moli ko'pincha uzoq muddatli kompetensiyani shakllantirmaydi [4; 9].

O'zbekiston sharoitida mazkur masalani hududiy tafovutlar nuqtai nazaridan ham ko'rib chiqish lozim. Poytaxt va yirik shaharlarda yoshlarning raqamli resurslardan foydalanish imkoniyatlari nisbatan yuqori bo'lsa, chekka hududlarda sifatli internet, zamonaviy qurilmalar, mentorlik va yo'naltiruvchi kontent bilan ta'minlanish darajasi turlicha bo'lishi mumkin. Shu sababli bo'sh vaqtni samarali tashkil etish masalasi ijtimoiy tenglik va raqamli inklyuziya bilan ham uzviy bog'liqdir [7; 9; 11].

Ta'lim muassasalari uchun alohida amaliy yo'nalish sifatida "raqamli bo'sh vaqt xaritasi"ni ishlab chiqish mumkin. Bunda o'quvchi yoki talabaning haftalik ekran vaqti, foydalanayotgan platformalari, qaysi faoliyat unga foyda berayotgani va qaysi qismi nazoratsiz

iste'molga ketayotgani aniqlanadi. Bunday yondashuv taqiqlashdan ko'ra ko'proq refleksiya va o'zini boshqarishni rivojlantiradi. Psixolog, sinf rahbari, tyutor va ota-ona hamkorligida tuzilgan individual reja yoshning bo'sh vaqtini sport, kitobxonlik, ijod, loyiha ishlari va ijtimoiy tashabbuslar bilan muvozanatlashtirishga yordam beradi.

Bundan tashqari, raqamli madaniyat masalasi faqat ekran vaqtini kamaytirish bilangina hal bo'lmaydi. Muhimi — sifatli alternativani taklif qilishdir. Yoshlar markazlari, axborot-resurs markazlari, coworking maydonlari va mahalla tashabbuslari negizida gibrid formatdagi klublar yo'lga qo'yilishi mumkin: masalan, “onlayn kurs + oflayn muhokama”, “raqamli fotografiya + mahalliy tarix ekspeditsiyasi”, “media studiya + jamoatchilik loyihasi” kabi shakllar bo'sh vaqtni mazmunli va ijtimoiy foydali tusga kiritadi [10; 12].

Xalqaro tajriba shuni ko'rsatadiki, media savodxonlik va raqamli fuqarolik ko'nikmalari erta yoshdan boshlab izchil shakllantirilsa, yoshlar virtual muhitdagi bosim, manipulyatsiya va zararli kontentga nisbatan bardoshlilik ortadi [1; 2]. Bu holat bo'sh vaqtni tanlash madaniyatiga ham bevosita ta'sir etadi: ya'ni yosh inson o'z vaqtining qadri, e'tibori va ma'lumot iste'molining oqibatlarini yaxshiroq anglay boshlaydi. Natijada u ko'ngilochar faoliyatni ham ongli ravishda tanlaydi.

Mavzuni muhokama qilishda yana bir muhim jihat — raqamli mehnat va raqamli hordiq o'rtasidagi chegara tobora noaniqlashib borayotganidir. Ayrim yoshlar uchun kontent yaratish, blog yuritish, video montaj, grafik dizayn yoki o'yin platformalarida faol bo'lish bir vaqtning o'zida ham dam olish, ham o'rganish, ham daromad manbaiga aylanishi mumkin. Shunday ekan, bo'sh vaqtning samaradorligini baholashda faqat vaqt sarfi emas, balki faoliyatning natijasi, motivi va ijtimoiy qiymatini ham hisobga olish kerak.

Yoshlarning bo'sh vaqtini samarali tashkil etish bo'yicha amaliy tavsiyalar quyidagilardan iborat. Birinchidan, umumiy o'rta va oliy ta'lim muassasalarida “raqamli odatlar monitoringi” elementlarini joriy etish lozim: talabalar va o'quvchilar haftalik ekran vaqti, foydali platformalar ulushi, mustaqil o'qish va ijodiy faoliyatga sarflangan raqamli vaqt bo'yicha o'z-o'zini tahlil qilishi kerak. Bu yondashuv yoshni jazolashga emas, balki refleksiya va o'zini boshqarishga yo'naltiradi.

Ikkinchidan, ota-onalar uchun sodda va amaliy tavsiyalarga ega metodik materiallar tayyorlash maqsadga muvofiq. Ular farzandining telefon ishlatishini faqat cheklash emas, balki mazmunini tushunish, birgalikda foydali ilovalar va kurslarni tanlash, oilaviy media qoidalarini ishlab chiqish va dam olishning oflayn shakllarini ko'paytirishga yordam berishi kerak. Uchinchidan, mahalla, kutubxona va yoshlar markazlarida gibrid to'garaklarni yo'lga qo'yish zarur: masalan, “bir kitob — bir podkast”, “mahalla tarixi — raqamli hikoya”, “onlayn kurs — oflayn loyiha” modellari yoshlarni yaratuvchanlikka undaydi.

To'rtinchidan, davlat va nodavlat institutlari hamkorligida o'zbek tilidagi ma'rifiy platformalar, qisqa videodarslar, kasbga yo'naltiruvchi resurslar va raqamli volontyorlik tashabbuslarini ko'paytirish kerak. Bunday kontent nafaqat bo'sh vaqtni mazmunli o'tkazishga xizmat qiladi, balki milliy identitet, madaniy xotira va zamonaviy ko'nikmalar uyg'unligini ham ta'minlaydi [5; 10; 11].

Shu o'rinda raqamli madaniyatning estetik va axloqiy jihatlarini ham unutmaslik kerak. Yoshlar bo'sh vaqtining muhim qismi memlar, qisqa videolar, striming va ommabop trendlar bilan to'lmoqda. Agar bu jarayonda estetik did, muomala etikasi, intellektual mulk hurmati va shaxsiy hayot daxlsizligi haqidagi tushunchalar mustahkam bo'lmasa, ko'ngilochar faoliyat

tezda zararli yoki tajovuzkor kommunikatsiyaga aylanishi mumkin. Demak, samarali bo'sh vaqt masalasi madaniy me'yorlarni raqamli makonga ko'chirishni ham talab qiladi.

Tadqiqot natijalari asosida aytish mumkinki, yoshlar orasida "passiv tomoshabin" modelidan "faol yaratuvchi" modeliga o'tish eng samarali strategiyalardan biridir. Blog yuritish, foto va video montaj, dasturlash, podkast yozish, elektron dizayn, onlayn til amaliyoti yoki raqamli tadbirkorlikka oid mikroloyihalar bo'sh vaqtning subyektiv qadrini oshiradi. Bu faoliyatlar yoshni nafaqat band qiladi, balki unda o'z kuchiga ishonch, jamoada ishlash va natija uchun javobgarlik hissini kuchaytiradi.

Bunday sharoitda pedagog kadrlar va yoshlar bilan ishlovchi mutaxassislarining malakasi ham yangilanib borishi zarur. Ular ijtimoiy tarmoqlar arxitekturasi, raqamli platformalarning motivatsion mexanizmlari, internetdagi xavf-xatarlar, shuningdek, foydali kontentni tavsiya qilish usullarini bilishi kerak. Chunki yoshlar bilan samarali profilaktik va tarbiyaviy ish olib borish uchun ularning real media muhitini tushunish hal qiluvchi ahamiyatga ega [1; 3; 12].

Kelgusidagi tadqiqotlarda yoshlarning turli yosh guruhlari, hududlar va ijtimoiy qatlamlar bo'yicha raqamli bo'sh vaqt modeli alohida empirik o'rganilishi maqsadga muvofiq. Bu esa amaliy siyosat, ta'lim dasturlari va mahalliy tashabbuslarni maqsadli loyihalash imkonini beradi.

Amaliy tavsiyalar

Xulosa

Xulosa qilib aytganda, raqamli madaniyat yoshlarning bo'sh vaqtini tashkil etish jarayoniga kuchli ta'sir ko'rsatuvchi omildir. U bir tomondan, ta'lim, ijod, muloqot va kasbiy rivojlanish imkoniyatlarini kengaytirsa, ikkinchi tomondan, nazoratsiz iste'mol va vaqtning samarasiz sarflanishi xavfini ham kuchaytiradi [1; 7]. Shu sababli masala texnologiyadan voz kechishda emas, balki undan ongli, maqsadli va madaniy asosda foydalanish ko'nikmalarini shakllantirishdadir.

Maqolada ilgari surilgan tahlillardan kelib chiqib, quyidagi xulosalarga kelish mumkin: yoshlar bo'sh vaqtining sifati ularning media savodxonligi va raqamli intizomiga bevosita bog'liq; oilaviy, pedagogik va mahalliy hamjamiyat darajasidagi qo'llab-quvvatlash mexanizmlari samarali natija beradi; milliy va ma'rifiy raqamli kontent ulushini oshirish bo'sh vaqtni foydali faoliyatga yo'naltirishda muhim omil hisoblanadi. Demak, raqamli madaniyatni rivojlantirish yoshlar siyosati, ta'lim va madaniy tarbiya tizimining uzviy qismi bo'lishi zarur.

Adabiyotlar, References, Литературы:

1. UNESCO. Media and Information Literacy. — Paris: UNESCO, 2025.
2. UNESCO. Media and information literacy: global report and conceptual materials. — Paris: UNESCO, 2023.
3. UNESCO IITE. Media and Information Literacy. — Moscow: UNESCO IITE, 2025.
4. Mihailidis P. Civic Media Literacies: Re-Imagining Human Connection in an Age of Digital Abundance. — New York: Routledge, 2019.
5. O'zbekiston Respublikasining "Yoshlarga oid davlat siyosati to'g'risida"gi Qonuni. O'RQ-406-son, 14.09.2016.
6. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Ilm, ma'rifat va raqamli iqtisodiyotni rivojlantirish yili" Davlat dasturi to'g'risida"gi Farmoni. PF-5953, 02.03.2020.
7. UNICEF. Youth of Uzbekistan: Challenges and Prospects. — Tashkent, 2021.

8. UNICEF. Children in a Digital World. — New York: UNICEF, 2017.
9. World Bank. Uzbekistan Digital Inclusion Project. — Washington, DC, 2023.
10. Ministry of Digital Technologies of the Republic of Uzbekistan. Youth policy. — Tashkent, 2025.
11. OECD. Digital Skills for Private Sector Competitiveness in Uzbekistan. — Paris: OECD, 2023.
12. UNDP. Independent Country Programme Evaluation: Uzbekistan. — New York: UNDP, 2025.